

HERALDISK TIDSSKRIFT

BIND 1 • NR 8 • 1963

Klostersegl i nordisk middelalder
Av Hallvard Trøttemberg

SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA

Heraldisk Selskab • Heraldinen Seura • Skjaldfræðafélagið

Heraldisk Selskap • Heraldiska Sällskapet

Klostersegl i Nordisk Middelalder

Av Hallvard Trøttestad

KLOSTERSEGL er en viktig gruppe av de geistlige segl. Den viser stor mangfoldighet i billedmotivene, og med sin klarhet og orden gir den et formsikkert og levende uttrykk for nordisk middelalderkultur.

Klostersegl foreligger i Norden fra ca. 1150 til klostervesenets avvikling

Siden 1956 har Rosenkilde og Baggens Forlag i København udsendt de otte første bind af »Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder«, som i alt skal omfatte 17–18 bind. Hvert eneste af dette store værks 700-spaltede bind indeholder talrige artikler af direkte interesse for enhver heraldiker (se omtalen af bind 6 i HT, side 177), og derudover en masse stof af mere indirekte interesse. Ja, i virkeligheden er der ikke mange af leksikonets artikler, som ikke på en eller anden måde kan belyse heraldikken eller øge læserens forståelse af den.

I det seneste bind, nr. 8, som udkom i våren 1963, har førstearkivar Hallvard Trøttestad, Riksarkivet, Oslo, skrevet en afhandling om Klostersegl, som Heraldisk Tidsskrift har fået lov til at aftrykke. Vi bringer forfatteren, leksikonets redaktion og forlaget vor bedste tak for denne store imødekommethed og håber, at mange læsere af HT gennem denne artikkel vil få lyst til at stifte nærmere bekendtskab med »Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder«.

etter reformasjonen. Gruppen omfatter dels fellessegl for hele klosteret, konventsegl (eller kapitelsegl), dels segl for de enkelte klosterformenn såsom abbed, prior, gardian m. v., og for noen andre enkelte klostermedlemmer (lektor, skriftefar, klosterbror m. v.). For enkeltpersoner kan grensen være uklar, idet t. eks. adelspersoner i klostertjeneste kunne føre rent verdslige våpensegl som ikke med rette bør kalles klostersegl (men er med i Petersens store danske utgave; se *Litteratur*, nedenfor).

Klostersegl er spissovale eller runde. Originalstemplene var av kopper, bronse eller sølv. Noen få eksisterer — til konventsegl hos minoritene i Bergen og fra Danmark: for konventene i Bosjö benediktinerkloster og Åhus dominikanerkloster (begge Skåne) og helligåndsklostret i Landskrona, Randers (45 × 77 mm) og Ålborg, og for Maribo birgittinerkloster; og til et abbedisse-segl for Claraklosteret i Roskilde. Etter abbeden i Holme (Århus amt) fins et stempel i messingkjede, det hang vel ved beltet. Fra Sverige fins bl. a. kontrasegl for abbedene i Alvastra (Östergötland) og Nydala (Småland). Fra Nådendal i Finland fins et konventstempel.

I. Abbedsegl

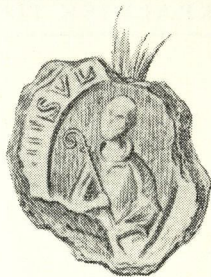
Når en rekke segl henges under et brev har abbeders rangen etter kongers og biskopers, men foran høyadelens.

Abbedsegl har Vesten fra 1000-? eller 1100-årene, biskopsegl fra 900-årene. Førstnevnte fins i Danmark i romansk stil fra ca. 1165 eller 1178/80 (Æbelholt, Frederiksborg amt, se figur 1) og i streng unngotikk fra 1219 og 1221 (Øm, Skanderborg amt, se figur 2; Vit-skøjl, Ålborg amt) og i Norge 1200/50 (Nidarholm, se figur 16, og Tautra, begge Trøndelag, ved diplomer 1280) og Sverige 1216/20 (Nydala).

Abbedseglene inneholder gjennom lang tid, likesom konge- og biskopsegl, eierens portrett. Seglene gir tidlige og autentiske opplysninger om abbeders utseende. I sin klassiske form ca. 1200 ff. inneholder abbedens segl et stort bilde av ham, stående barhodet en face med krumstav i høyre hånd og i venstre en bok som han holder foran brystet, den *sacerdotale* segltype (se figur 3 og 16).

1. Abbedsegl for Vilhelm i Æbelholt 1165-1203, SIGILLVM WILLELMI ABATIS SANCTI THOME DE PARACLITO (augustinere, Roskilde stift). Etter 1228 brukt som konventsegl til 1500-tallet.

2. Abbeden i Øm kloster, SIGILLVM (ABBAT)IS C(A)RE INSULE. Avtrykk 1219 (cisterciensere, Århus stift).

I konkurranse med denne fins i Frankrike m. v. i tida ca. 1250-1537 ff. en *hagiologisk* segltype der biskop eller klosterformann i lite format kneler, i profil, under et hellig bilde som har hovedplassen. Typen framtrer i Norden så smått fra 1250-årene. I norske biskopers og erkebiskopers kontrasegl kneler kirkefyrsten under en stor Maria (Nidaros 1253, Skålholt 1269, Stavanger 1271, Bergen 1280), og på deres hovedsegl får segleieren denne tilbedende stilling fra 1350 ff., med helgenframstilling som hovedbilde. Liknende skjer etter hvert også i Danmark og Sverige.

Denne hagiologiske type blir i Norden representert allerede i dominikanerers priorsegl fra 1264 og 1297 (Odense) eller i fransiskanerers gardiansegl 1291 (Arboga), se II side 334 – og er hos abbeder tilstede i all fall så tidlig som 1301 i kontrasegl (Nidarholm, der abbeden bønnfaller Sankt Olav) og i hovedsegl: abbeden i Öved (Skåne) kneler under en Majestas Domini ca. 1250/1300 (her en Kristus på tronbenk som står på himmelbuen), abbeden i Næstved under St. Peder 1286, en abbed i Ringsted (ca. 1300?) bøyer seg for Maria og Kristus på himmeltronen. En abbedisse knelende i profil ved et alter fins 1348 (Clara-

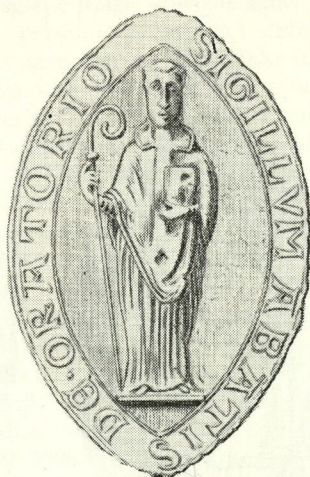
kloster, Stockholm). Idémessig er overgangen til den yngre segltypen et uttrykk som passet for ydmyk klosterånd.

Abbedenes segl likner stort sett biskopenes, ikke minst i den eldre periode med stort portrett, men da med små velberegnete avvik som skal uttrykke klosterlig beskjedenhets og at klostrenes ledere ikke opererer med den utadvendte myndighet som biskoper. De lød til dels under biskopene.

Abbeders segl er en god del mindre enn biskopers. Disse har alltid mitra, abbeden er i Norden (med et nedennvnt unntak) alltid barhodet, og tonsuren er synlig. Ellers er abbedens drakt omtrent som biskopens. Abbedissene har hodetørklæ (slør, *velum*). På abbedseglene sees amikt eller *humeral* (krage), en klokkeformet *casula* (messehagel), en kort *dalmatika* med korte og vide ermer, og under den en fotsid *alba* med lange, trange ermer. Eller noen av disse plagg er sløyfet. Abbedisser har ikke *casula*.

Erkebiskoper blir vist som hersker typer i stil med kongene, idet de *sitter* på *trone*, biskoper ofte likeså (fast regel i Danmark og det vanlige i Sverige, men de fleste biskoper i Norge står), og med sin høyre hånd opprakt er de kirkefyrster av Guds nåde og minner om den himmelske Kristus og hans makt til å signe eller forbanne.

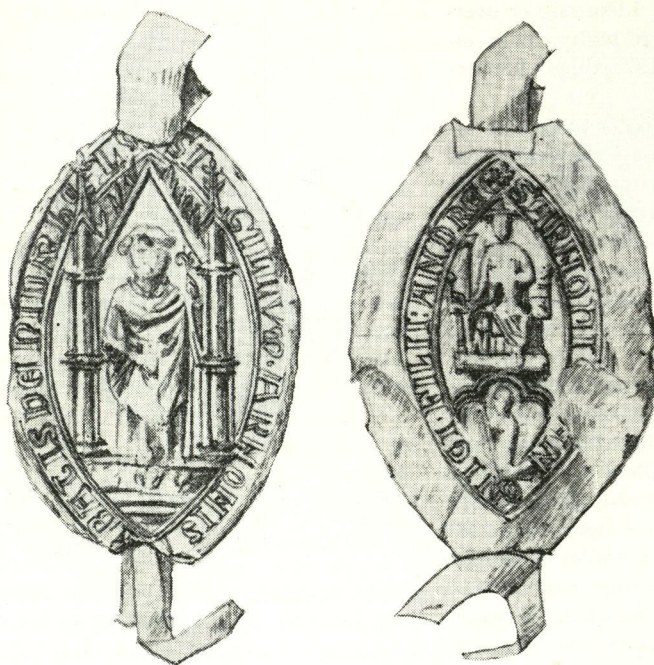
Abbeden *står* og han gir ingen ordre. Den velsignende hånd, omdannet etter antikk lærer- og herskergestus fins bare unntaksvis hos abbedbilder: 1346 hos Olav i Nidarholm benediktinerklosters segl, hos abbed Magnus i Øm cistercienserkloster 1423; og fra 1200-årene (?) i Bäckaskog (Skåne) præmonstratenserklosters abbedsegl (avtrykk 1393-1536); i Sverige noe oftere, men eiendomlig nok med venstre

3. Abbeden i Voer kloster, *SIGILLVM ABATIS DE ORATORIO*. Tidlig stem-pel (benediktinerer, Århus stift).

hånd opprakt, således 1216/20, 1282, 1325 (Nydala, Alvastra, Varnhem, Västergötland), og med høyre 1269 (en ukjent abbed). I fem av disse syv tilfelle er hånden *åpen* med alle fem fingrer utstrakt, og slik er Lund fransiskaner-klosters studie-lektor framstilt på sitt kateter foran elevene på lektor-segl ca. 1400, altså her en lærergestus.

I 1100-årene og fram til ca. 1220 holdes i franske og nordiske abbed- (abbedisse-)segl gjeterstaven skrått over kroppen. Senere holdes staven vertikalt i høyre hånd langs kroppen, mens boka, som før, hviler foran på brystet, båret av venstre horisontale underarm. (At enkelte danske og norske segl, Tommarp i Skåne, Hovedøy, Halsnøy, Nidarholms yngre, forbytter høyre-venstre er muligens gravørfeil.) Trolig regnet man, likesom i Østkirken, at tverrarmen skulle minne om Frelserens kors og at retning høyre pekte dit hvor de salige berget seg ved Guds høyre side på Dommens dag. Boka er mektig symbol, Kristus selv holder

4-5. Abbed Arne i Nidarholm, hoved- og kontrasegl, brukt 1294, SIGILLVM ARNONIS ABBATIS DE NIDARHOLM og på motseglet: S' ARNONIS CANONICI FILII ANDREE.

bok. Den er lagt mot abbedens bryst fordi dette er stedet for Guds ord.

Den opprakte hånd ser vi i Vestkirken med tre utstrakte fingrer hos Kristus som hans vanlige gestus, og hos biskopene, i betydning Tre-enig Gud. I Østkirken har Kristus og andre et femfinger-tegn *imenoslóvnoe* med utstrakt pekefinger, kryssende tommel- og ringfinger og de andre bøyd = IC XC, idet fingrene er disse bokstaver i det forkortete Jesus-navn I ($\eta\sigma\upsilon\upsilon$) ς X($\rho\iota\sigma\tau\omicron$) ς . Videre et tofinger-tegn *dvu-pérstie*, de to lengste fingrer utstrakt = Kristi to naturer. Og et trefinger-tegn som er tommelfingeren mot peke- og langfingeren = Tre-enigheten.

Flathånden har begge de to Romakirkene. Denne åpne hånds femfingerhilsen er i Vesten, til forskjell fra Guds egen og fra biskopers embetsmessige trefinger-velsignelse, brukt av

apostler, Maria, profeter, helgener, oranter og troende m. v., og den har bevart en generell og flersidig betydning. Den synes i middelalderen oftest å være rettet til en høyere makt. Hos abbeder kan den være velsignelses-, belørelses- eller helst påkallelseggestus.

Abbedene, men ikke de andre klosterformenn, tar gjerne inn devosjonformelen Dei Gratia i sine brevttekster. I norske abbedbrev er den rett vanlig, dog oftere utelatt enn medtatt. Den guddommelige legitimitet angir de norske abbeders intitulasjon i varierte ord: 1280 *divina dispositione abbatis* (plus stednavnene); 1295, 1306, 1320, 1322 *mæð guðs miskunn*; 1384, 1387 *meder gudes þolamæde* eller *mædr guders þoll*; 1420 *mæder gudz naad*. Også de i Æbelholt, Esrum, Frederiksborg amt, og Lund kaller seg i brev i 1100-1200-årene abbeder av Guds nå-

de. Men dette pretentiøse titel-ledd sees ikke inntatt i abbed-segl i Norden (forekommer i franske).

At mektige abbeder sitter, og er iført den biskoplige mitra, forekommer som sjeldne tilfelle i de store lands segl, og det fins ett enkelt dansk eks. Benediktinerabbeder fikk tidlig pavens tillatelse til å føre mitra, og høybyrdige abbeder kunne da ha segl som ligger særlig nær opp til biskopers. Fra 1174-1226 fins tyske eks., der abbeden *sitter* og er iført mitra (Reichenau, Liesborn) og en abbedisse 1138 (i Herford) sitter med bok og velsigner med høyre hånd; franske abbeder på benk med mitra, bok og velsignende hånd forekommer 1160 (Tours), eller sittende med stav og bok 1170 og 1225 (Vervins, Vaux-de-Cernay). Den sittende stilling for abbeder »implique généralement des prétentions à un rang supérieur« (Roman 1912 s. 168).

Den oppnådde Vilhelm († 1203). Han kom 1161 eller 1165 til Danmark som augustinerkorherre fra St. Genovaiva i Paris, fra abbed Sugers miljø, og var den første abbed i Æbelholt augustinerkloster (Roskilde stift). I abbedseglet (rundt, 48 mm, se figur 1), kjent fra 1178 (SIGILLUM WILLELMI ABBATIS SANCTI THOME DE PARACLITO) sitter han på tronbenk med abbedhue eller mitra, og de utstrakte hender holder boka og krumstaven. Da han ble kanonisert 1228 kunne seglet hans uten tekstendring eller figurendring (egentlig skulle dog en glorie og et »Sancti« vært innføydd) tas i bruk til konventsegl — dertil passet det når ord og bilde betød klosterets egen helgen. — Dette Vilhelms abbedsegl er unikt i Norden. I enkelte brev hadde han enddog skrevet seg med den pavelige titel Guds tjeneres tjener.

I motsetning til biskopseglene er ab-

bedseglene ifølge ydmykhetsskrav oftest uten personnavn, særlig i eldre tid. Uten navn kan det heller ikke stå Dei Gratia ved titelen. Etter nye bestemmelser (se III s. 335) setter Esrum- og Sorø-abbeder m. fl. navn inn på sine segl 1378 og 1392, og enkelte norske har navn i segl 1297 ff., men ikke nådeformelen. — Segl uten navn kan brukes lenge. St. Peders benediktinerkloster i Næstved sees å ha brukt samme abbedsegl ved brev 1378-1532 (stemplet synes eldre). St. Knuts benediktinerkloster i Ringsted har et abbedsegl ved brevrekke 1316-1496 og parallelt hermed et litt større som er brukt 1396-1536. Fra Strängnäs dominikanerkloster og for prioren i Sigtuna har man eks. på at et eldre stempel er brukt lenge etter et nytt er kommet til.

Felles for kongelige, hellige og biskoplige personer og for abbeder er et iøyefallende trekk i utviklingen, at de kan plaseres i *arkitekturinnfatning* på segl etter ca. 1250. Og etter ca. 1350 blir en stor arkitektonisk baldakinoppbygning, eller portal, som vokser til en slags luftig katedralfasade, et vanlig

6. Prioren i Helgeseter, SIGILLUM PRIORIS SCE SEDIS. 1280.

trekk i segl hvor et personbilde før dominerte hele billedfeltet. Eks. der abbeden selv står i slik ramme: abbed Arne i Nidarholm ca. 1293 (se figur 4), Arnulf i Hovedøy 1353, Ragvald i Alvastra 1346, Peter i Esrum 1374 og etterfølgere, Nils i Sorø 1393, Magnus i Øm 1423, Herlog i Herrevad 1487.

I likhet med biskoper og domkapitler bruker også noen abbeder og klosterkonvent et kontrasegl bakpå hovedseglet.

Det helt regulære kontrasegl foreligger når t. eks. cistercienser-abbeden Peter i Esrum i 1374 har selve ordet »contrasigillum« i det bakre segls omskrift. I abbeders kontrasegl kan bildet være bare en abbedhånd med krumstav (således hos Esrum-abbeder 1374 ff., Alvastras abbed 1347) eller noe mer: abbed Arne av Nidarholms tosidige segl 1294 har på framsida ham

selv i full størrelse i en portal og på baksida St. Olav på trone med en liten abbed nedenfor (figur 4-5).

II. Prior- og gardiansegel m. v.

Den hagiologiske type er her rikt variert.

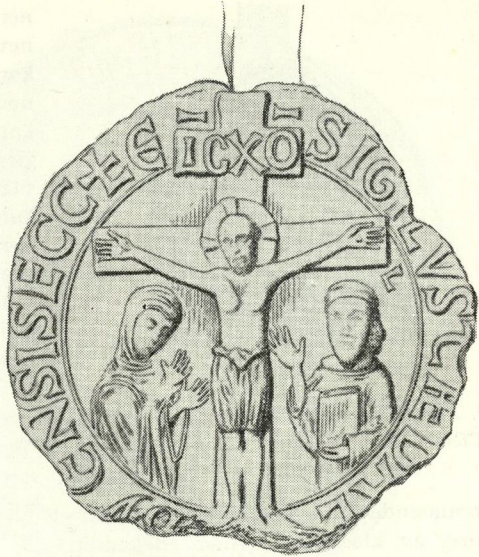
Dominikanernes og fransiskanernes prior-, gardian- eller kustos-segl fins fra omkring midtre del av 1200-årene. Seglet kan inneholde en enkelt helgen, t. eks. Paulus (Slesvig 1263 med ordet prior i omskrift). Roskilde Clara-kloster har et segl 1272, det er ifølge brevtaksten brukt for gardianembetet, tross det i omskrift heter *sigillum fratrum* osv.; bildet er Sancta Clara alene, med monstrans i hånd. Men det vanlige er at *segleieren* kneler nederst i et lite bufelt under et større bilde som kan framstille en stående helgen såsom Maria (Arboga 1291) eller St. Olav (Bergen) eller St. Nikolaus (1264, Odense), Kristus på korset (Halmstad), en lidende St. Laurentius på risten (1289 Ribe og 1200-tallet Lund), en seksvinget seraf (Ålborg), Elias på ildvognen (Oslo); eller en fortellende scene såsom bebudelsen (Nysted, Maribo amt), Kristi dåp (Roskilde), hans oppstandelse av graven (Lund), at han sitter på himmelens trone og kroner Maria (Roskilde, Århus) eller at St. Nikolaus stanser bøddelens sverd som vil hugge tre skyldfrie (Hälsingborg).

Små er disse to folkelige ordeners segl, men de varierer og kombinerer motivene mer enn andre ordner. Deres klosterer har ofte to vernehelgener som da begge kan stå side ved side i segl. Et slikt bilde kan få tre etasjer: Maria med barnet står ved siden av kong Olav med øksen, over dem er en korsfestet Kristus og nederst en tilbedende prior (Skänninge, Östergötland, 1298), et standardmønster hvis tre øvre figurer kan varieres.

7. Helgeseters yngre konventsegl, SIGILL: CAPITVLI SANCTE SEDIS (augustinerer, Nidaros), 1309. – Et eldre segl med samme billedinnhold bruker klosteret 1280.

8. Dalby konventsegl, SIGILLVM
SANCTÆ DALBYENSIS ECCLE-
SIE. — IESV CHRISTO. ca. 1150
(augustinærer, Lund stift).

Augustin-priorer kan stå og vie monstren foran alteret (Helgeseter, Trøndelag, 1280; figur 6), eller kneler under en hel Golgatasene (Dalby, Skåne, 1200-tallet, jfr. konventsegl, figur 8) eller under to stående helgener (Helgeseter 1297).

Johanniterpriorenes segl inneholder bare deres egne ættestav eller på ordenens vegne et kors i et skjold, undertiden med ordenssymbolet døperens hode eller et muslingskall satt i et skjoldfelt.

Dominikanernes provinsialprior for provins *Dacia* (de tre nordiske riker) har bebudelsen i seglene (1305 og 1440-1531). Fransiskanernes provinsialminister har den oppstandne Kristus med Korsfane (1251).

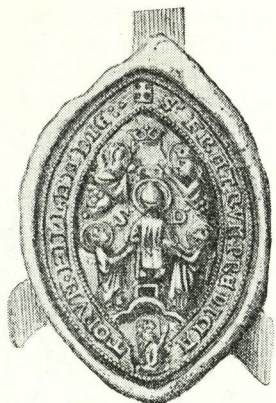
III. Forhold mellom abbedsegl og konventsegl hos cistercienserne

Hvert cistercienser-kloster hadde lenge bare ett segl, abbedens. Generalkapitlet bestemte i 1200 at seglet i hvert kloster skal inneholde »et ganske en-

kelt bilde av en abbed og ikke noe annet« (ikke personnavn), eller som det også het: »eller også intet bilde, bare en hånd med hyrdestav«. I 1218 forbød man at en abbed eide begge slag segl samtidig, og hadde noe kloster innen ordenen også dristet seg til å ha konventsegl (se IV nedenfor), skulle dette sønderbrytes. I statuttsamlingen 1316 har man løstnet på regelen. Nå må ingen abbed i denne orden ha mer enn to stempler, et lite og rundt, hvori en hånd med krumstav og omskrift »N. N. abbedis kontrasegl« til mindre viktige brev; og til viktige saker et større, spissovalt med bilde av abbeden og tekst »Abbeden av N. N.s segl«. Konventet måtte ikke ha segl.

På kontinentet led man under falsknerier, og de navnløse segl opplyste ikke hvilken abbed som var ansvarlig for brevet. Cistercienserpaven Benedikt 12. påbød da i 1335 at det skulle være personnavn i abbedseglet og at man dessuten skulle ha konventsegl. Det siste betød at konventet ble medbe-

9. Abo prekebrødres konventsegl, St FRATRVM PREDICATORVM FILLANDIE. 1200-tallet (?).

stemmende ved avhendelse eller belastning av klosterets verdier (Benedikt 12.s konstitusjon *Fulgens sicut stella*, 3-4). I 1339 bestemtes at konventets stempel skulle være av kopper og ha Marias bilde, og oppbevares av konventet, ikke av abbeden. Tilsvarende ble 1350 fastsatt for nonneklostrer.

Det ble nå laget runde konventsegl med Maria på trone, uten overbygning for Alvastra, Nydala, Julita (Södermanland) og Sorø – og med baldakin for Lyse (Bergen), Herrevad, Øm, Tvis (Ringkøbing amt), Løgum (Tønder amt) og Ry (Skanderborg amt). Et kloster, Esrum, lar Maria utbre sin himmelkåpe over de bønfallende likesom i ordenens generalkapitel-definitorsers segl av 1390.

IV. Konventsegl, fellessegl for hele klosteret

Konventsegl er gjerne mindre enn domkapitelsegl og har mer variable bilder. De fins på kontinentet og i England fra 1000-årene, i Norden fra ca. 1150. Tidlige fellessegl har i Norden augustinerne og benediktinerne, dernest dominikanerne og fransiska-

nerne o. fl.; cistercienserne var, som nevnt, inntil 1330-årene forbudt å ha konventsegl. Siden fant man to segl nødvendig, så ikke abbeden skulle kunne forplikte hele konventet. Birgittinernes constitutiones, stadfestet 1420, kap. 11-14, sa at abbedissen bare kunne selge eller bytte Vadstenaklosterets gods under begge konventers og generalkonfessorens segl og samtykke. – Byttebrevene 1383-84 var således seglet med konventsekretet, byttebrevene 1411-12 og 1425 med søstrekonventets og generalkonfessorens segl, jordebrev 1452-53 og 1488 med det yngre konventsekret og generalkonfessorens segl. Et særskilt segl for brødrekonventet er bare kjent fra 1451, og istedenfor brukes generalkonfessorens, selv når brevteksten nevner begge konventers segl (*Jan Liedgren*).

I England forordnet Edward I. i 1307 at klosterbrev skulle ha konventsegl for å være gyldige. Engelske segl i 1200-årene, augustinerer, benediktinerer, cistencienser, præmonstraten-

10. Vor Frue kloster, Alborg, SIGILLVM DEI GRACIA SA(NCTE) MARIE (DE) ALEBVRG. Ca. 1200 (wiss orden, Alborg stift).

11. Sanct Knuts kloster,
Ringsted, SIGILLVM
SANCTI KANV(TI
MARTIR)IS DE RING-
STATH. Ca. 1200 (bene-
diktinerer, Roskilde
stift).

serer har ofte dobbeltbestemmelsen *abbatis et conventus* eller *prioris et conventus* i omskriften, en form som synes å være sjelden nyttet i Norden (fins i Munkeliv birgittinersøstres konvent-segl 1400-årene), men vi har en del tidlige segl som representerer »klosteret« uten å spesifisere enten de er abbedens eller brødrenes.

Omskriftene i Norden varierer. De kan i eldre tid nevne bare en helgen som seglets eier, oftest med tilføyelse av stedsnavnet, og kan innføre et *ecclesie, monasterii, capituli, fratrum* eller *conventus*, det siste blir mest vanlig.

Bildene er statelige kunstverk i stil med domkapitelseglene og kan like- som disse vise seglets eier (en helgen, en kirke, en eller flere brødre), men viser også andre religiøse motiver:

A) Person(er), uten byggverk

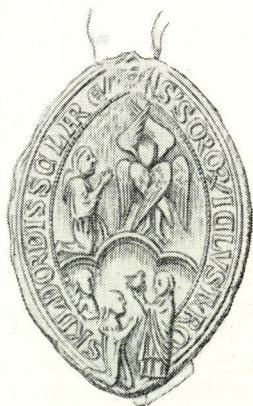
Gud eller anden hellig person, eventuelt klosterets vernehelgen(er), og klosterbeboerer.

Det er nærmest enestående at konventbrødrene selv er alene i billedfeltet, eller har hovedplassen: Roskilde dominikanernes segl fra 1200-årene inneholder bare 6 knelende munk under en liten, nedvendt Gudshånd. Vanlig er en hellig person hovedfigur.

Dalby augustinerklosters runde segl (64 mm, figur 8) ca. 1150 har Kristus på korset mellom sin mor og Johannes (*Sigillum Sanctæ Dalbyensis ecclesie*). Gimsøy (Telemark) benediktiner-nonne-kloster har i sitt runde segl (1200-årene?, 63 mm) en S-format korsfestet Kristus på stjernesatt bunn (*Sigillum capituli de Gymsøy*). Dominikanerne i Odense har i et segl før 1264 *Majestas Domini* mellom basunengler (uten evangelister). Dominikanerne i Åbo har i sitt prektige *Sigillum fratrum predicatorum Fillandie* (1200-årene; figur 9) ordensstifterens apoteose; en stor Sankt Dominicus er sentralfigur og bæres til himmelen av engler, mens Kristus og Himmeldronningen på skyer strekker

seg inn fra sidene og setter en krone på ham, det hele en Majestas Dominici (istedenfor Domini), jfr. prior Qualas drømmevisjon. Seglet gir et av de eldste bilder av St. Dominicus's himmelfart.

Fransiskanerbrødrene i Roskilde har i 1263 Kristus og fariseeren ved et dekket middagsbord mens en knelende syndig pike salver Kristi føtter. Ålborgs Jomfru Maria kloster har ca. 1200 Madonna på tronbenk med verdenskulen høyt løftet i høyre hånd og Jesusbarnet på venstre kne (figur 10), og Börninge benediktinerkloster i Skåne har i samtidig segl dette motiv med tilføyelse av en liten tilbedende munk (*Sigillum Sancte Marie de Byrtinge*; spissovalt, ca. 46 × 70 mm). Bäckaskog præmonstratenser-kloster har Maria og barn mellom en stor hvirvelsol og månen, maktsymboler som er over tatt fra før-romersk antikk, og ofte anvendt i kloster- og kapitelsegl. Mariager birgittiner-klosters søstrekonvent har henne i apokalyptisk framtid i flammemandorla stående på månen i segl 1458. Peter-klosteret i Lund har i segl

12. Sancta Clara klostrets konventsegl i Roskilde, S' SORORVM IN CLVSTRO ROSKILDIS ORDINIS SANCTE CLARE (fransiskanerorden). Brukt 1268-1527.

ca. 1173 (ca. 46 × 70 mm) apostelfyrsten på trone.

Ringsted St. Knuts kloster (benediktinerer) har i sitt store, vakre rundsegl (75 mm; figur 11) ca. 1200 hellig Knut hertug (han som lå på klosterkirkens høyalter), sittende med lensfanen mens en knelende abbed tilber ham (*Sigillum Sancti Kanuti martiris de Ringstath*). Halsted benediktinerkloster, Maribo amt, har St. Severin biskop på tronbenk ca. 1200 (52 × 80 mm). De her nevnte tidlige konventsegl er utført i store, kraftige trekk.

Hos benediktinerne i Hundslund slår St. Clemens vann av klippen likesom i Århus domkapitelsegl.

Helligånd-klostrene på Halsnøy (segl 1200-tallet) og i Landskrona (ca. 1440) har Tre-Enigheten. Antvorskov johanniter-kloster, Sorø amt, har i 1288 Døperens brystbilde mellom to kors, Roskilde Hospitalkloster har 1320 St. Clemens pave på tronen.

Præmonstratensernes Olavs-kloster i Tønsberg, med den store rundkirke som ble kongelig gravkirke fra 1190 og 1207, har et rundt konventsegl med St. Olav på tronen. Seglet er så stort at det må ha liknet et kongesegl (jfr. Ringsteds Knut-klostrets segl ovenfor).

Konventseglene for minoritene i Bergen og dominikanerne i Oslo har kong Olav på trone (1200-tallet). Peter og Paulus står sammen i Holbæk-dominikanernes segl. Katharina av Alexandria trækker ned en hedning-konge i København minoriternes segl 1251. Det episke kommer fram når Kristus bærer sitt straffe-kors til Golgata i Skänninge dominikanernes segl 1292, og i Roskilde fransiskanersøstrenes to segl 1263 og 1268 der Franciscus mottar åpenbaringer fra en seraf (figur 12); dominikanersøstrene der tilber Maria på en flammespyende sky. Kar-

13. Konventsegl for Allehelgen-klosteret i Lund, SIGILLVM ECCLESIE OMNIIVM SANCTORVM. ca. 1150 (cluniacensisk). Brukt til 1542.

meliternes asketiske konvent-segl i Landskrona har en tornekront Kristus stående i sin åpne grav med en svepe i hver hånd (1461).

Høygotikkens condominium, stat og kirke i samarbeid, er uttrykt på Nidaros dominikanernes vakre segl (1200-tallet), idet St. Olav konge og St. Eystein erkebiskop sitter på felles tronbenk.

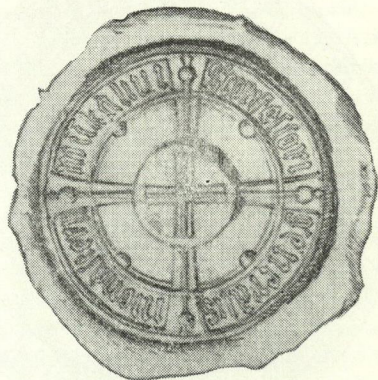
Cistercienserne varierte sin sittende Maria Mater i detaljene; Sorø-klosteret har henne med due på den blomsterstengelen hun holder i høyre hånd.

B) Dyrisk symbol, kors, og pasjonsymbolikk

Dyrebilde kan tre i stedet for bildet av en hellig person. Guds Lam fyller Allehelgen-klosterets segl i Lund (cluniacenserer) ca. 1150 (*Sigillum omnium Sanctorum*, rundt, 45 mm, stempellet var av sølv; se figur 13). Helligåndklosteret i Lund har en due i et tidlig segl (avtrykk 1398, stemplet eldre), og duen svever over et dobbeltkors i Fåborg helligåndklosters segl, i nøk-

tern tegning (1400-tallet) med to små hoder = Peter og Paulus ved korset (jfr. pavens segl). Ordenens København-kloster (samme tid) har en statelig helfigur, Peter til høyre og Paulus til venstre for korset og duen, men i Randers helligåndklosters kapitelsegl (1400-tallet) holdes dobbeltkorset av St. Martin i biskopskrud mens en liten krøpling kneler, og duen mangler.

Kristendommens gamle og sentrale dogme, slakterofferet, nattverden, det seirende apokalyptiske lam, ble uttrykt på birgittinernes drakter og segl i Norge, Danmark, Finland og Sverige. Jesus og Maria åpenbarte for Birgitta at ordenens 13 prestemunker skulle ha fastsydd på kappens hjertested et rødt kors med hvit runding i midten (alterbrød = Kristi legeme som vi eter for å få guddomlig liv), og legbrødrene et hvitt kors belagt med fem små røde tøystykker (blodet vi drikker, utgydt fra den døende guds kropp, hender og føtter). Søstrene skulle utenpå sitt svarte hodetørkle ha en ring av hvitt lerret om hodet og to fra den oppgående, kryssende hvite ribber over hodet og med fem små røde kledebitar — likesom bloddråper — fastsydd på

14. Munkeliv birgittinerkloster i Bergen, generalkonfessorens segl, *Sig. confessorii(s) generalis monasterii munkalivi*. 1474, 1480.

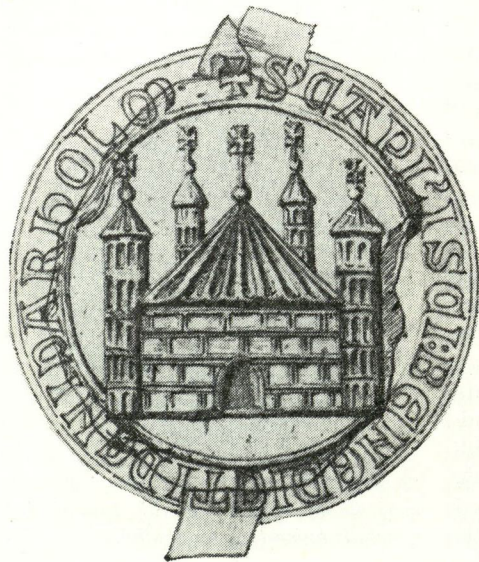
kryssningstedene ved ørene, på pannen, i nakken og på issen. Søsterkronen var altså formet som en keiserkrone. De hvite og røde deler svarte til nattverd-blod og det korsmerkte runde alterbrød. Birgittinersøstrene var Kristi bruder. De fikk ved innvielsen en brudering som hadde Golgatasenen på platen. Ved kommunion fikk de både brødet og vinen. En likkiste stod ved kirkedøren, en åpen grav ventet utenfor. Inntil reformasjonen i Norden ble i alle kirker Golgatadramaet som nattverd-offer gjentatt på alteret i hver messe.

I eldre klostersegl har vi bildet av dette. Helgeseter augustinerers prior har i 1280 et segl, se figur 6, hvor han står i profil (uten stav) vendt mot et alter med kalk, idet han løfter og innvier hostien som er merket med hjulkors likesom Kristi glorie (eller han holder en korsmerket rund brødbeholder). Abbedissen i Stockholms Clara-kloster har i segl 1348 helgeninnen knelende i tilbedelse foran alter med monstrans, et minne om den gang Cla-

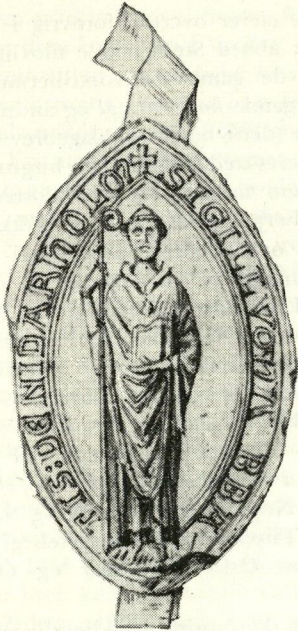
ra som abbedisse oppstilte monstransen til vern mot sarasenerers angrep på moderklosteret. Abbed Adam i Holyrood (Hellig Kors's kloster, Edinburgh) kneler i sitt høytidelige segl 1292 foran alter med kalk, idet han med løftet høyre hånd støtter et stort, likearmet utbøyd kors på hvis midte er lagt Frelserens hode innfattet i sin runde glorie. Korsarmene har smale midtribber.

En kalk og en korsmerket rund hostie fins i en del personlige segl for prester og munke i Norden. Hostien har korsform på malerier av nattverdets innstiftelse i flere norske stavkirker (1200-årene, Ål, Hallingdal, Volbu og Vang, Valdres).

Birgittinereglene har både enkle og kompliserte bilder av eucharistiet. Maribo klostres fellessegl for begge konventer 1434 har Kristushodet på en runding på midten av et smalt utbøyd kors, og generalkonfessorsegllet likeså. Nådendal birgittinernes brødrekonvent har i 1444 to segl med et liknende kors med runding på midten som

15. Nidarholm klostres konvent-segl, S' CAPLI SCI BENEDICTI DE NIDARHOLM. Ca. 1200 (benediktinerer, Nidaros stift).

16. Abbeden i Nidarholm, *SIGILLVM ABBATIS DE NIDARHOLM*. Ca. 1225 (fremdeles i bruk av Håkon 1280).

uttrykk for hostien; og med samme figur uten tekst forseglers en Vadstenanonne et brev fra Nådendal ca. 1510.

Generalkonfessoren i Munkeliv birgittiner-kloster i Bergen har et rundt segl (*Si' confessori(s) generalis monasterii munkalivi*) som fins avtrykt 1474, 1480, 1495 (se figur 14). Bilde: Et stort kors, smalt og utbøyd, har tynn midtribbe (blod) som ender i 4 runde blod-dråper. Mellom korsvinklene blod-dråper. Midt på det store kors er en opphøyd rund kake — hostien — som er belagt med et rettlinjet og avkappet kors med midtribber, og midt på dette kors er, så vidt nå sees, en plan runding som vel markerer den femte, midtre blod-dråpe og samtidig kanskje betyr Kristi hode i glorie. Etter avtrykket 1495 har riksarkivar Langes tegner i 1847 i sentret av det

rette lille kors gjengitt et lite krusifiks (noe som ofte var innstemplet på originalhostiene og er nevnt i Mariu saga), men det er uvisst om dette er riktig sett.

Munkeliv konvents runde segl (av Lange bestemt som brødrekonventets) (*S': conventus mon. munkliivi: ordinis sancti salvatoris*) 1478 har et stort kors med de 5 blod-dråper i sentrum og periferi, og rund ring eller plate på midten = hostien. Omkring denne midtre runding er tre andre som inneholder Jesus som seirende Lam, en sittende Maria og en sittende Birgitta. Begge sitter på en rett tverr-strek med føttene på en oppadbuet strek. Mellom korsamene er fire små remser(?) festet til ringen som omgir billedfeltet. De tre personer tilsvare klosterets nye navn fra 1426: Sancta Marias og Sancta Birgittas kloster av Frelserens orden etter Augustins regel.

C) Klosterkirken uten personer, og naturtro gjengitt

Utstein (Rogaland) augustinerne konventsegl (1200-tallet) har profilbilde av en enskipet kirke med massive vegger, i likhet med flere tidlige norske kirkesegl. Over taket er månen og en sol med form som Kristi glorie. De flankerer et muret sentraltårn. Kirkebildet svarer til virkeligheten. Kirken, ca. 25 m lang, er bygget ca. 1250 eller litt før, og tårnet fra den tid er ennå i behold.

Nidarholm benediktinerkloster (stiftet ca. 1105) gir i sitt vakre segl (ca. 1200, rundt, 64 mm; figur 15) et »portrett« av en romansk rundkirke omgitt av fire smale runde tårn. Man har antatt (Bugge 1931 s. 91) at også dette seglbilde viser klosterkirkens type som den virkelig var. I et segl har symbolikken samtidig interessert. I rundkirken forenes forestillingen om den runde

gravhaug eller *grav*-kirke (Jesu gravkirke i Jerusalem, kong Olavs oktagon i Nidaros, dåpskirkene) og kirke-*borgen* (Engelsborg i Roma, Jerusalem som himmelborg). Nordens største rundkirke var Olavsklosterets i Tønsberg.

Et tidlig eksempel på konventsegl som bare inneholder en generell, men naturlig kirkebygning, er Edinburgh augustinerklosters (Holyroods) fra 1141, med kuppeltårn.

D) Kirkelig arkitektur og personer

Her synes å være to utviklingslinjer. Etter den ene er kirkebygningen hovedsak og det man går ut fra. En drøy og tung kirke fyller seglflaten og er tegnet slik at den egentlig (opprinnelig og i de fleste tilfelle) gjengir den virkelige kirken på stedet med sine eiendommeligheter, eller (i noen tilfelle) den gir inntrykk av en reell og fullstendig bygning, men flottere enn den stedlige. En jordbundet type som ikke er prinsipielt forskjellig fra bildet av *Roma caput mundi* på tidens keiserbiller. I nederste etasje ser vi en åpen midtportal helgenen og dertil oftest i sideportaler konventmedlemmer, en abbed og en munk; egentlig sees de inne i kirkens midtskip og i transseptene.

Munkeliv benediktiner-kloster i Bergen (stiftet ca. 1110) har denne segltype (*S'CONVENTus MONasterii Sancti MICHAEL* . . .; rundt, 55 mm; 1200-årene; jfr. det engelske Norwich-seglet som er skåret 1258), en svær korskirke med transsepter i perspektiv, med romansk overdel, og nederst gotiske åpninger, i den midtre står St. Mikael på draken og på sidene kneler en munk og en abbed. Her er gitt en totalitet av gudshuset og dets himmelske og jordiske eier.

Nye eier overtok forøvrig i 1420-årene: abbed Stein hadde ulovlig frarøvet de gamle benediktinermunker deres gamle *konventsegl* og andre klenodier (dette berettes i klagebrev 1424) og i deres sted innsatte han birgittinerordenen, men i det nye klostresammfunn herjet splid, kamp og ulykker.

De ovennevnte (domkapitel- og konventsegl er en engelsk og norsk type. Liknende konventsegl som Munkeliv har i 1200-årene engelske kloster med karakterfulle stedlige bygninger: Boxgrave, Bromholm, Chester, Combwell, Ely, Faversham, Langdon (erkebiskop Thomas blir drept ved høyalteret i Canterbury katedralen), Middleton, Newenham, Norwich og Southwick. Tilsvarende domkapitelsegl har Nidaros, Oslo, Stavanger og Orkneyene.

Etter den andre utviklingslinjen er en helgen eller Gud i stort format det primære i bildet, og hertil er føyet en spinkel arkitektonisk overbygning eller ramme, flyktig og skjematisk — av konvensjonell karakter — fra først av nærmest som en baldakin eller portal, eller den kan senere vokse til å likne en korvegg eller en hel detaljrik kirkefasade eller et alterskap (som i de ovennevnte abbedsegl). Enkel og tynn er formen når Petrus sitter med to knelende munk under en femdelt rundbue båret av spinkle søyler i Næstved Pedersklosters segl (1200-tallet). Jomfru Maria sitter derimot i noe som må kalles en rikt gjennombrutt kirkefasade i Herrevad cistercienser-klosters konventsegl.

Andre cistercienserer såsom Lyse ved Bergen, Esrum og Øm, har henne i en mer ubestemmelig portal. Roskilde Maria-kloster lar henne sitte mellom to smale tårn (ca. 1200); hos Ribe dominikanerne og Nørre kloster svever

en liten takskjerm over henne, formet som en liten korskirke. I Vrejlev, Hjørring amt, sitter hun på benk hvis side- stolper fortsetter i en bue over henne. Uppsala minoritene har i 1301 en korsfestet Kristus i en rammeformet, spissbuet bygning. I Vadstena brødrekonvents runde segl (58 mm, brukt 1451), sitter St. Birgitta som enefigur frontalt bak et bord under en baldakin og skriver bok, som var hun en evangelist. Ved siden er korset med oblat på.

Egenartet er Bergen dominikanernes konventsegl (1200-tallet); de to helgenkonger Olav og Erik (svensk) løfter i fellesskap en liten kirkemodell. Jfr. Hagia Sofias bullesegl i Konstantinopel hvor Justinian og Guds Mor bærer sin kuppelkirke, Linköping-biskopens kontrasegl 1258 hvor Peter og Paulus bærer en liten kirke, og Cerne klosterets segl (Dorset, 1200-tallet) hvor grunnleggerne Augustin og Ethelmer, ganske små løfter en veldig kirkebygning.

De ovenstående årstall for konventsegl og navnløse abbedsegl sikter oftest til stemplens antatte alder — som for en del må fastsettes ut fra stilgrunnlag, idet de eldste bevarte avtrykk bare gir en terminus ante quem. Som regel bruktes et konventsegl lenge. Dokumenter viser at danske konventsegl var i bruk så tidlig som 1173, 1183 osv. Samme konventsegl bruktes som regel uten fornyelse så lenge klosteret bestod uendret. Av voksavtrykk sees at Roskilde fransiskanerbrødrenes stempel er brukt kontinuerlig 1263-1492, mens søstrene der eier to nokså like stempler i 1263, men dernest et liknende med forbedret omskrift, og dette siste er så i bruk 1288-1527. Lund Allehelgen-klosters stempel som etter utseende må være skåret ca. 1150, er kjent fra avtrykk 1533-42.

Klostersegl-gruppen er hittil lite

nyttet til forskningsmateriale. Den viser en tydelig side av stilhistorie og ikonografi innen nordisk kirkelig kunst. De nordiske klostersegl er i samsvar med Vestens alminnelige skjema, og har ytterst lite av de nasjonale helgener som ellers fins i overmektig antall som alterstatuer og i altermaleri. Klosterseglene var i den eldre periode i de store land ofte i spissen av stilutviklingen. Et eksempel: Mertonklosterets Maria-segl (Surrey, England), som ble høytidlig tatt i bruk 12/12 1241, har en fri og naturtro beherskelse av kroppen som er fullt så avansert som hos den samtidige »ny-skapende« billedhugger Niccolò Pisano.

I Norden er klosterseglene stilmessig ganske godt à jour i tida før svartedøden. Senere må de kalles konservative i stil, det vil si de bevarer sin aristokratiske holdning uten å ligge under for den grimaserende lavkirkelige form som alterbilder får gjennom masseproduksjon i det siste katolske tidehverv nordpå.

Utgaver

H. Brugmann og K. Heerings: *Corpus sigillorum Neerlandicorum, De Nederlandsche zegels tot 1300, I-II* ('s Gravenhage 1937-40).

W. de Gray Birch: *History of Scottish seals. II. Ecclesiastical and monastic seals of Scotland* (Stirling 1907).

W. de Gray Birch: *Catalogue of seals in the Department of Manuscripts in the British Museum I-VI* (London 1887-1900).

G. Demay: *Inventaire des sceaux de la Normandie* (Paris 1881).

G. Demay: *Inventaire des sceaux de la Flandre I-II* (Paris 1877).

W. Ewald: *Rheinische Siegel IV. Klöster usw.* (Bonn 1933).

F. Eygun: *Sigillographie de Poitou jusqu'en 1515* (Macon 1938).

H. Fleetwood: *Svenska medeltida bis-*

koppsigill. I. Årkebiskopars av Lund sigill (Stockholm 1951).

H. Fleetwood: Några av de äldsta kända sigillen från dominikanerklostret i Sigtuna (Situne Dei 5-6, 1946-47, s. 121-32).

H. Fleetwood: Sigill (I. Collin og A. Lindblom: Birgittautställningen 1918, beskrivande förteckning etc., Uppsala 1918, kap. IX).

R. Gandilhon: Inventaire des sceaux du Berry antérieur à 1515 (Bourges 1933).

S. Hallberg, R. Norberg og O. Odenius: Dominikanska priors- och konventssigill från Sveriges medeltid (Kyrkohistorisk Årsskrift 1961), tillägg (KÅ 1962).

S. Hallberg, R. Norberg og O. Odenius: Svenska karmelitersigill (Från bergslag og bondebygd, korr.).

R. Hausen: Finlands medeltidssigill (Helsingfors 1900).

B. E. Hildebrand: Svenska sigiller från medeltiden I: 1-3 (Stockholm 1862-67; omfatter seglavtrykk fram til 1350).

H. Laing: Descriptive catalogue of ancient Scottish seals I-II (Edinb. 1850-66).

G. Lindström: Anteckningar om Gotlands medeltid II (1895), s. 17-25.

G. Pedrick: Monastic seals of the XIIIth century (London 1902).

H. Petersen: Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen (København 1886).

Litteratur

Spredte opplysninger til emnet:

J. Braun: Liturgische Gewandung (Freiburg 1907).

A. W. Brøgger: Stavangers historie i middelalderen (Stavanger 1915).

And. Bugge: Nordens største rundkirke, Olavsklostret i Tønsberg (Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring, Årsberetning (FNFMBÅ) 1931 s. 87-97).

J. B. Daugaard: Om de danske Klostre i Middelalderen (København 1830).

G. Demay: Le costume au moyen âge d'après les sceaux (Paris 1880).

Helen Engelstad: Messeklær og alter-skud (Oslo 1941).

H. Fett: Norges kirker i middelalderen (Kristiania 1909).

H. Fett: Studier over middelalderens norske sigiller (FNFMBÅ 1903).

P. B. Grandjean: Dansk Sigillografi (København 1944).

S. Hallberg, R. Norberg og O. Odenius: Petrus martyrens død. Ett sfragistisk bidrag till helgonets äldre ikonografi (Fornvännen 55, 1960).

H. Hildebrand: Sveriges Medeltid III, s. 1047-51 (Stockholm 1903).

Th. B. Kielland: Norsk gullsmedkunst i middelalderen (Oslo 1927).

Th. B. Kielland: Fra Munkeliv birgittinerkloster, Norges Vadstena (FNFMBÅ 1920).

O. Kolsrud i »Stavanger domkirke« (utg. FNFMBÅ, Stavanger afd., Stavanger 1933), s. 29-47.

Chr. C. A. Lange: De norske klostres historie i middelalderen (Kristiania 1847 med seglplansje).

G. K. Leinberg: De finska klostrens historia (Skrifter utg. av Svenska litteraturselskapet i Finland 1890).

J. Lindbæk: De danske Franciskanerklostre (København 1914).

J. Lindbæk og G. Stemann: De danske Helligaandsklostre (København 1906), s. 77-78.

R. Norberg og O. Odenius: S. Dominicus' himmelsfærd. Åbo konventssigill i sfragistisk och legendhistorisk belysning (Finskt Museum 66, 1959, tr. 1960).

E. Ortvad: Cistercienserordenen og dens Klostre i Norden I-II (Kbhvn. 1927-33).

J. Roman: Manuel de sigillographie française (Paris 1912).

G. A. Seyler: Geschichte der Siegel (Leipzig 1894)

H. Trættemberg: Måne- og stjernevåpen (særtr. av Meddelelser til slekten Mathiesen, Oslo, 1946).

Illustrasjonene som gjengis i artiklen er tegnet av Th. Berg til Petersens utgave 1886, av O. Sørling til Hausens utgave 1900; og de norske av maleren Eilif Petersen og (eller) arkitekt Hakon Thorsen 1869-99 — under ledelse av riksarkivar Huitfeldt-Kaas — for Diplomatarium Norvegicum, til en påtenkt utgave.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommersiell bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommersiellt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.